

**BİR OSMANLI DİPLOMATININ KALEMİNDEN
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI BAŞLARINDA KAFKASYA
VE SARIKAMIŞ HAREKÂTI
-REŞT ŞEBBENDER VEKİLİ TEVFİK BEY'İN
RAPORU-**

Mustafa BUDAK*

ÖZ

Bu makale, Osmanlı Devleti'nin Reşt (İran) Şebbender Vekili Tevfik Bey'in I. Dünya Savaşı başlarında, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki durumu, Sarıkamış harekâtı ile bu durumun Kafkasya Müslümanları üzerindeki etkisi hakkında düşünce ve gözlemlerini içeren raporunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu rapor, I. Dünya Savaşı başlar başlamaz, Rusların Kırım, Kafkasya ve İran'daki Osmanlı Şebbenderliklerine düzenledikleri baskınlar sonrası tutukluluk sırasında daha ziyade Reşt'te nasıl tutuklandıkları, Rus askerlerinin muamelelerinden başka Tiflis'te görüştüğü yazar ve gazeteci gibi Müslüman ve Gürcü ileri gelenlerin görüşleri ile o sıralarda Tiflis'e gelen Osmanlı Meclisi üyesi-komitacı Pastırmacıyan ve arkadaşlarının Osmanlı karşıtı faaliyetleri hakkındaki bilgileri ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Kafkasya, Sarıkamış harekâtı, Reşt, Tiflis, Tevfik Beg, Enver Paşa

**THE CAUCASIA AND SARIKAMIS CAMPAIGN IN THE
BEGINNING OF THE FIRST WORLD WAR ACCORDING TO
AN OTTOMAN DIPLOMAT
-REPORT OF TEVFİK BEG, VICE OF CONSULLOR OF
RESHT**

ABSTRACT

This article aims to analyze the report of Tevfik Beg, deputy consul of the Ottoman Empire in Resht (Iran) that contains his thoughts and observations about the impacts of the military situation of the Ottoman Empire in Caucasia and the Sarikamis Campaign on the Caucasia Muslims in the beginning of the first World War.

The report mentioned above contains the important details about the Russian raids against the Ottoman consulates in Crimea, Caucasia and Iran as soon as the war begins and the Ottoman consular officials how to be arrested by Russian soldiers. Moreover, it includes the activities of Pastırmacıyan, the Ottoman parliamenter, and his friends who came to Tiflis against Ottomans, and, during that time, the opinions of Muslim and Georgian notables like journalists and writers and as well as with whom deputy Ottoman consul interviewed.

Keywords: I. World War, Caucasia, Sarikamis Campaign, Resht, Enver Pasha, Tevfik Beg

---

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, mubudak@hotmail.com

Giriş

20.yüzyılın iki büyük savaşından biri olan I. Dünya Savaşı, nam-ı diğer -Türk tarihindeki adıyla- Harb-i Umûmî, sonuçları itibariyle büyük siyasi ve sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlere sebep olan bir savaş idi. Eric Hobsbawm için bu savaş, özellikle Avrupa açısından II. Dünya Savaşı'na kadar süren bir felaketler çağının başlangıcıydı.¹ Macar asıllı yazar Karl Polanyi'nin deyimiyle, I. Dünya Savaşı, sonuçları bakımından çatışma, buhran ve yıkımı içeren “*ani bir dönüşüm*” idi. Aynı zamanda I. Dünya Savaşı, 1815'ten beri Avrupa'da devam eden “yüzyıllık barışı” sona erdiren bir savaş idi.² Paul Kennedy'e göre ise Birinci Dünya Savaşı, seferber edilen insan mevcudu, kullanılan savaş malzemesi ve en önemlisi yıkımlar sebebiyle Avrupa medeniyeti ile nüfuzunun kendi kendine indirdiği “*öldürücü darbe*” idi.³

Her ne kadar yukarıda adı geçen yazarlar, I. Dünya Savaşı'nı “Avrupa merkezli” değerlendirmişlerse de söz konusu savaş, sadece Avrupa için değil, Osmanlı Devleti dâhil diğerleri için de gerçekten büyük bir yıkım idi. Diğer alanlardaki kayıplara gitmeden sadece Doğu Anadolu-Kafkas Cephesi'nden sorumlu III. Ordu'nun durumuna bakmak bile yeterlidir. Özellikle, Sarıkamış harekâtındaki Osmanlı ordusunun durumuna bakarsak, 108.000 askerden 60.000'i muharebede şehit düşerken geri kalanının önemli bir kısmı lekeli tifo gibi dönemin en büyük salgın hastalığından hayatını kaybetmişti.⁴ Daha vahimi, Sarıkamış harekâtından sonra Hasankale- Pasinler ovasındaki köyler, hasta, güçsüz ve bitkin askerlerle dolmuş ve hastaneler hastaları alamaz hâle gelmiş olmasındı. Öyle ki bu hastalık sadece askere bulaşmamış, sivil halk arasında da salgın hâle gelmiş olup Erzurum'da günde 20-30 kişi lekeli tifodan hayatını kaybetmişti.⁵ Meselenin özü, bu cephede bir düşman Ruslar ise ikinci ve belki de hayatî düşman, salgın hastalıklar idi.

Yukarıdaki satırlar, savaşın acımasızlığını, ülke, etnik köken, din ayırt etmeksizin bütün insanlar için büyük felaket doğurduğunu ortaya koymaktadır. Anlaşıyor ki Osmanlılar da Avrupalılar gibi bu felaket sarmalından geçmişlerdi. Tıpkı Avrupalılar gibi Osmanlılar için de savaş kaçınılmaz idi. Hatta I. Dünya

¹ Ayrıca yazar, bu dönem içinde, dünya toplumunun iki küresel isyan ve devrim dalgası yaşadığını belirtmektedir. Bkz., Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 –Aşırılıklar Çağı-*, (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 19.

² Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm (Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri)*, (Çev. Ayşe Buğra), 5.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 56.

³ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*, (Çev. Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990, s. 320.

⁴ Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s.74; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.535; Son yıllarda Sarıkamış harekâtıyla ilgili en iyi analiz çalışmalarından biri Ramazan Balcı'nın *Tarihin Sarıkamış Duruşması* (Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul tarihsiz) adlı yayımlanmış doktora tezidir. Dr. Balcı, farklı kaynak ve araştırma eserlerini değerlendirerek Türk kayıpları için verilen 90.000 veya 60.000 sayısını yanlış bulmakta ama doğru sayıyı vermemektedir. Buna karşılık, Sarıkamış harekâtı hariç, Mart 1916'ya kadar III. Ordu'nun kaybını 57.000 olarak göstermektedir. Bkz., Balcı, *a.g.e.*, s. 298-299; Oysa Ziya Nur Aksun'a göre Sarıkamış'da Türk kaybı 23.000 şehit, 7 bin esir ve 10 bin yaralıdır. Bkz., Aksun, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, 3.Basım, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 221.

⁵ Ayrıca zikredelim ki Mart 1915'de, 3. Ordu'nun yüzde 45'i salgınlardan hastalanmış ve yüzde 11'i ölmüş ve hastalananların yüzde 24'ü ölmüştür. Bkz., H. Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, s. 188-190.

Savaşı, Osmanlı Devleti için tarafsız kalınamayacak bir savaş idi. Çünkü Osmanlı Devleti, yeterince güçlü olmasa da işgal ettiği coğrafi mevki ve oynadığı/oynayacağı askerî ve siyasi rol itibarıyla göz ardı edilebilecek bir devlet değildi. Kanaatimizce, Osmanlı Devleti, istese de istemese de bu savaşa mutlaka dâhil edilecekti. Bu da Osmanlı Devleti için yüksek bir risk demektir. Daha açık ifadeyle söylersek, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı katılmamak gibi bir lüksü yoktu. Önünde sonunda savaşa katılmak zorunda kalacaktı. Böylesine yüksek riskli bir durumda Osmanlı Devleti için yapılacak tek şey, mümkün olduğunca savaşa girmeyi geciktirmek,- seferberlik hazırlıkları için gerekliydi - girmek durumunda kalındığında da karşı taraftan azami çıkarlar- siyasi, askerî ve ekonomik- elde etmekte.⁶ Zaten savaşa girmekle devrin hükümet ricalini sorumlu tutanlar bile savaşa girip girmemekten daha ziyade zamanlaması üzerinde durmakta ve erken zamanda savaşa girdiğinden bahsetmektedirler.⁷

Unutmayalım ki Osmanlı Devleti için “göz ardı edilemeyecek devlet” sadece “ittifak edilecek devlet” anlamında olmayıp daha ziyade “savaşın nesnesi” olma durumuydu. Zaten daha sonra anlaşılacaktır ki Osmanlı Devleti, kendisi dışındaki devletlerin deyim yerindeyse “hedef tahtası” hâline gelmiş ve topraklarının paylaşılması -nüfuz alanı içinde- plânlanmıştı. Buna müttefiki Almanya bile dâhildi. Kısaca, Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı arifesinde, hiçbir devlet tarafından ittifak yapılmak istenmeyen, savaşın birinci siyasi aktörlerince sahip olduğu topraklar açısından “hedef” hâline getirilmiş olan ve savaş başladıktan bir süre sonra zoraki müttefiki olacak devlet tarafından da bir emr-i vaki ile savaşa dâhil edilen bir devlet idi.

Muhtemeldir ki devrin Osmanlı siyasi ricali, Almanya'nın yanında savaşa girdikleri takdirde, İtilaf devletlerine İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı kapatacaklarını, gerek Avrupa ve gerekse Kafkasya cephelerinde Ruslara karşı savaşıacaklarını ve Mısır'da da Süveyş Kanalı'nda İngilizlere karşı cephe açmak zorunda kalacaklarını bilmekteydiler. Yine Almanya'nın İstanbul büyükelçisi

⁶ Şurası bilinmelidir ki Osmanlı-Alman gizli ittifak antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi süreci kolay gelişmedi. Nitekim bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmek için en azından Almanların bir askerî zafer kazanması gerektiğini söylemesiyle 19 Ağustos 1914'te, birinci kriz, Amiral Souchon'un Karadeniz'e çıkmasıyla ilgili talebini Osmanlıların reddetmesiyle de 14 Eylül 1914'de ikinci kriz çıkmıştı. Mustafa Aksakal'a göre, Osmanlı Devleti, Ağustos-Ekim 1914 döneminde, savaşa katılmayı kabul edilebilir fakat muhtemelen kaçınılabilir bir politika olarak görmüştür. Geniş bilgi için bkz., M. Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 157-161.; 177-204.; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişiyi ilgili Türk arşivlerine dayalı yapılmış ve yeni yayımlanmış bir doktora tezi için bkz., Ali Kaşığığun, *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 1915. Yazara göre, devletin savaşa girmesi paylaşılma ve parçalanma güdüsüyle kaçınılmaz olup dış unsur olarak İngiltere, Rusya ve Almanya iç unsur olarak da Enver Paşa ile devrin hükümet üyeleri idi; ayrıca, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinin kamuoyuna yansıtılma ve kamuoyunun tepkisi için bkz., Akın Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Fiilen I. Dünya Savaşı'na Girişinin Kamuoyuna Yansıtılması ve Toplumsal Tepkiler”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 25, Mart 2016, s. 231-267.

⁷ Bu kişilerden biri de Mustafa Kemal Paşa idi. Ona göre, savaşa katılmamak “şayanı arzu” idi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin maddi imkânları buna el vermemekteydi. Ayrıca, İstanbul ve Boğazlar dâhil vatanımızın stratejik konumunun yanı sıra Rusların İtilaf devletleri yanında yer alması gibi sebebin de eklenmesiyle tarafsız kalmak mümkün değildi. Bkz. M.Kemal Paşa'nın TBMM'ndeki 24 Nisan 1920 tarihli konuşması, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (I-III)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 39.

Wangenheim'in belirttiği gibi Üçlü İttifak'ın stratejik yerleşiminin en zayıf noktasının Rusya'nın doğal saldırı hattı olacağını da hesaba katmak zorundaydılar.⁸ Hiç şüphesiz, Almanların en zayıf noktalar diye tanımladıkları Galiçya ve Kafkasya gibi cephelerde Osmanlılar vardı. Kafkasya cephesi, Enver Paşa için 1878'te kaybedilen Kafkasya'daki sınırlara ulaşmak ve sonrasında ise Hazar Denizi-Orta Asya yolunu açmak yönünden önemliydi. Bazı yazarlara göre bu siyaset, Enver Paşa için Turan ideali idi.⁹ Bu siyasetin uygulanması yolundaki ilk aşama ise Sarıkamış harekâtında elde edilecek bir zafer idi. Ne yazık ki bu zafer gerçekleşmedi.

I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin Girmesi ve Osmanlı Diplomatik Temsilcilerinin Tutuklanması

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, 28-29 Ekim 1914 gecesi, Amiral Souchon komutasında Karadeniz'e açılan Osmanlı gemilerinin Rusya'nın Sivastopol ve Odesa limanlarını bombalamasıyla fiilen savaşa girmişti. Bunun üzerine Rusya, 2 Kasım'da, İngiltere ve Fransa 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan ettiler. Buna karşılık Osmanlı Devleti de adı geçen devletlere 14 Kasım'da resmen savaş açtı. Savaşın başlamasıyla birlikte Rusya, vakit kaybetmeden III. Ordu'nun bulunduğu Doğu Anadolu'ya yönelik dört yerden askerî harekât düzenlendi. Osmanlı Genelkurmayı'nın yayımladığı raporlara göre, Rus saldırısı başarıyla önlenmiş ve üstelik karşı taarruza bile geçilmiştir. Mesela, Osmanlı Genelkurmayı'nın 14 Kasım 1914 (1 Teşrin-i sani 1330) tarihli tebliğinde Rusların elindeki Kotur alınmış ve Ruslar yenilgiye uğratılmıştı. Ayrıca, Köprüköy civarındaki muharebelerde de Osmanlı kuvvetleri fevkalade başarılıydı.¹⁰ Aynı şekilde Osmanlı Genelkurmayı'nın 29 Kasım 1914 (16 Teşrin-i sani 1330) tarihli bildirisinde, 22 Kasım'da Osmanlı kuvvetlerinin Tutak civarında Rusları mağlup ettiği ve Rusların kuzeye doğru geri atıldığı haberi verilmişti.¹¹ Diğer taraftan Acara bölgesinde Osmanlı ordusu Ruslara karşı galip durumda iken Van Gölü'nün doğusundan gelen Rus taarruzu durdurulmuş ve buna karşılık ise Revandiz yönünden muzaffer bir şekilde ilerleyen Osmanlı askerleri Savuçbulak'ı ele geçirmişlerdi.¹² Anlaşıyor ki Ruslar, savaşın başlarında, Doğu Anadolu-Kafkas cephesinde Osmanlı ordusuna karşı yenilgi hâlindeydi.

Diğer taraftan Rusların, bu süreçte, Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirdiği eylemlerden biri, kendi hâkimiyetindeki bölgelerde bulunan Osmanlı diplomatik temsilciliklerine baskın düzenlemek ve Osmanlı diplomatik temsilcilerini tutuklamak idi. Bu konuda, Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Kasım 1914 tarihli mahrem bir yazıda, Van vilayeti ile Rusya'dan gelen

⁸ Bu kişilerden biri de Mustafa Kemal Paşa idi. Ona göre, savaşa katılmamak “şayanı arzu” idi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin maddi imkânları buna el vermemekteydi. Ayrıca, İstanbul ve Boğazlar dâhil vatanımızın stratejik konumunun yanı sıra Rusların İtilaf devletleri yanında yer alması gibi sebebin de eklenmesiyle tarafsız kalmak mümkün değildi. Bkz. M. Kemal Paşa'nın TBMM'ndeki 24 Nisan 1920 tarihli konuşması, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (I-III)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 39.

⁹ Mustafa Çolak, *Osmanlı-Alman İlişkileri Çerçevesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları (1913-1918)*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006, s.53

¹⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS), 2108/6, lef 4.*

¹¹ BOA, HR.SYS, 2108/10, lef 5.

¹² 24 Teşrin-i sani 1330 (7 Aralık 1914) tarihli Karargah-ı Umumi tebliği, BOA, HR. SYS, 2108/10, lef 18.

telgraflardan Rumiye, Tebriz, Novoroski ve Odessa'da bulunan şebhenderlerimizin tutuklandıkları bildirilmişti.¹³ Ancak tutuklanan Osmanlı şebhenderleri bununla sınırlı kalmamış, Tiflis Başşebhenderi, Batum Şebhender vekili ile Kerç, Sivastopol, Rostok ve Bakü Şebhenderleri de tutuklanmışlardı.¹⁴ Ayrıca, Reşt ve Hoy Şebhenderlerinin de diğerleri gibi aileleriyle beraber tutuklandığı görülmüştü.¹⁵ Son olarak belirtelim ki bizim makalemizin öznesi olan Reşt Şebhender vekili Tevfik Bey de tutuklanmıştır. Ruslar, bu Osmanlı diplomatik temsilci ve ailelerine son derece kötü davranmış ve hatta hapse bile atmıştır. Tevfik Bey bunlardan biridir. Biz bu makalemizde Tevfik Bey'in Reşt'deki şebhenderliğe Ruslar tarafından düzenlenen baskından sonra yaşadıklarını ve Tiflis'te bulunduğu sıralarda kendi gözlemleri dışında yazar ve gazeteci gözünden Kafkas halklarının ve özellikle Müslümanlarının durumlarını anlatan raporunu değerlendireceğiz.

Reşt Şebhenderi Vekili Tevfik Bey'in Raporu¹⁶

Reşt, Hazar Denizi'nin güneybatısında bir şehir olup hâlihazırda, İran'ın Gilan eyaletinin merkezidir. I.Dünya Savaşı başladığında, Reşt Şebhenderliği, Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçiliği'ne bağlıdır.¹⁷ İşte bu Şebhenderlik, Rus askerlerince baskına uğrayan; Şebhender ve Şebhender vekili ile ailelerinin tutuklandığı Osmanlı diplomatik temsilciliğidir.¹⁸ Tevfik Bey ise bu adı geçen Reşt Şebhender vekilidir. Tevfik Bey, Rus askerlerince tutuklandıktan sonra Enzeli üzerinden Bakü'ye ve oradan Tiflis'e götürülmüştür ve Rusya içinde son durak Petrograd olmuştur. Rusların izin vermesinden sonra ise Finlandiya-İsveç-Almanya (Berlin) üzerinden İstanbul'a dönmüştür. Tevfik Bey, sözk onusu raporu Berlin'de yazmıştır.

¹³ Dahiliye Nazırı Talat imzalı 7 Teşrin-i sani 1330 tarihli mahrem tezkire,BOA, HR. SYS, 2161/2, lef 4.

¹⁴ Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezareti'ne 12 Teşrin-i sani 1330 (25 Kasım 1914) tarihli tezkire, BOA., HR. SYS, 2161/2, lef 8.

¹⁵ Stokholm Sefiri Mustafa Şükrü Beyefendi'den alınan 2 Kanun-ı Evvel 1914 tarihli tahrirat, HR. SYS, 2161/2, lef 43. Bu belgede, Rusya'da çok kötü muamele görmüş olan adı geçen şebhenderler ve aileleri ile diğer görevlilerin sağ salım İstanbul'a gidebilmeleri için gerekli paranın çıkartılması istenmektedir. Bu görevlilerin isimleri şöyledir:

Birinci kafilé: Bakü Şebhenderi Ali Kemal Beğ ve haremî

Reşt Şebhenderi Rıfat

Novoroski Şebhenderi Atıf

Batum Kañçıları Nizameddin Beğ

İkinci kafilé: Tiflis Başşebhenderi Münir Süreyya Beğ, haremî, kayın validesi ve çocukları

Üçüncü kafilé: Tebriz Başşebhenderi Mehmed Atıf

Tebriz Mahkeme-i Şebhenderisi Baş Katibi Muzaffer

Selmas Ticari Ataşesi Mehmed Rıza Bey

Hoy Şebhenderi Nail Beğ ve haremî ve kayınvalidesi

Rumiye Şebhenderliği Vekil-i katibi Yüzbaşı Hüseyin Necati Efendi, haremî, kayınvalidesi ve çocukları

¹⁶ Bu rapor, BOA, HR. SYS, 2161/3 'de kayıtlıdır. Bundan sonra raporun ayrıntılarına referans verilmeyecektir.

¹⁷ Reşt'deki bu şebhenderlik, Kuzey İran eyaleti olan Gilan'da zuhur eden Cengeli hareketinin üyeleri için bir sığınak idi. İranlı yazar Pezhmann Dailami, buradaki Osmanlı şebhenderliğinin ve özellikle Osmanlı şebhenderinin Cengelilere yardım ettiğini düşünmektedir. Bkz., P. Dailami, "Reşt Populistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri'nin Rolü", *İran ve I.Dünya Savaşı (Büyük Güçlerin Savaş Alanı)*, (Ed. Touraj Atabaki), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s.145-146.

¹⁸ Yine P.Dailami, bu Osmanlı konsolosunun Cengelilerle ilişkisi bulunmasından dolayı 1915 güzünde tutuklandığını belirtmektedir. Bkz. P.Dailami, *a.g.m.*, s. 146.

Tevfik Bey'in Berlin'de yazdığı ve 9 Kanun-ı Evvel 1915 tarihli raporu "Ruslar tarafından Reşt'de Sûret-i Tevkif ve Rusya'daki Müşâhedât ve Sûret-i Halâs-ı 'Âciziye Mübeyyin Rapor" adını taşımaktadır. Söz konusu rapor, on beş ara başlıklı olup şu konuları içermektedir:

1. Kafkas Müslümanları ve Bunların Fikr ü Mesleği
2. Kafkas Müslümanlarının Gayet Mühim Beyânâtı
3. Gürcülerin Fikri ve Kabiliyeti
4. Rusların Üserây-ı Osmaniye Hakkındaki Mu'âmeleleri
5. Rus 'Âsâkir ve Zabitânı
6. Reşt'de Sûret-i Tevkîf-i 'Âcizî
7. Rusların Şehbenderhânededen Aldıkları Nakid
8. Tiflis'den
9. Bedirhanizâde Abdürrezzak-Kürt Rü'âsından Simko
10. Pasdirmacıyan ve Rûfekası
11. Sanca Beğzâde Mehmed Beğ
12. Muharebe Meydanlarında Toplanan Müslüman Çocukları Sûret-i Halâs-ı 'Âcizî
13. Petrograd Osmanlı Sefâret-i Seniyyesi
14. Petrograd İspanya Sefirinin Ba'zı Beyânâtı

Görüldüğü gibi konu başlıkları bile Tevfik Bey'in raporunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Yine bu raporun bir başka özelliği, I. Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin Kafkasya'da oluşturduğu hava ile Kafkasya Müslümanlarının genel durumuna değinmiş olmasıdır.

Tevfik Bey'e göre, her şeyden önce Kafkas Müslümanları, I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği süreçte, Rusya'nın son derece baskısı altındadır. Buna karşılık muhabbet ve eğilimin derecesi farklı olsa da Osmanlı hükümeti ve ordusuna karşı külliyen iyi duygular beslemektedirler. Bu konuda Osmanlılara karşı duyulan sevginin yüzdesini bile veren Tevfik Bey, Kafkas Müslümanlarının %90'ının kayıtsız şartsız Kafkasya'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesini istemektedir:

"Kafkas Müslümanlarının yüzde doksanı bilâ kayd ü şart Kafkasya'nın ve hükümet-i seniyye yed-i zabtına geçmesini arzu ve bu husûsda hükümet-i seniyye tarafından taleb edilecek olan mu'âvenet ve fedâkârlığın icrâ ve ibrâzına herkes kendi kabiliyetine göre hazır dırlar; Hatta, o derece hazır olmuşlar ki, geçen sene ordu-yı hümâyûnun "Sarıkamış'a" gelmesi üzerine tamam-ı Kafkasya köy ve şehirleri Müslümanlarının pek çoğu hanelerinde kendilerine lüzûmundan pek fazla bir derece me'külât ve melbûsâtı, asker-i Osmaniyyeye hediye etmek üzere tedârik etmişler; Hatta, bu kadarla da iktifâ etmeyüb her köy veyahûd şehir Müslümanları ittifak ederek kendi köy ve şehirlerine girecek olan 'âsâkirin meccânen ve iftihâren i'âşesine karar vermişler. Ma'at-te'essüf "Sarıkamış" hadîsesinden ve 'âsâkir-i Osmaniyyenin çekilmesinden bu biçâreler son derece me'yûs ve mükedder olmuşlar ise de yine kat'-i ümîd etmemişlerdir."

Tevfik Bey'in sözlerine bakılırsa, Sarıkamış harekâtının yapılacak olması Kafkas Müslümanlarını heyecanlandırmış ve elde edilecek zaferden sonra Osmanlı ordusunun Kafkasya'ya geleceği ümit edilmiştir. Bu husus, Enver Paşa'nın

Kafkasya'ya yönelik ideali için siyasi ve toplumsal ortamın ne kadar müsait olduğunu göstermektedir. Hatta Kafkas Müslümanları, savaşın ilk aylarında, özellikle Sarıkamış harekâtı sırasında, orduca hazır beklemişler ve hatta bütün Kafkasyalılar Osmanlı ordusuna hediye vermek için hazırlanmışlardır.

Kafkas Müslümanların Osmanlı sevgisi o kadar fazla ki Rusya'nın şiddetli sansürüne rağmen Bakü'de yayımlanan Türkçe gazete ve risalelerde çoğunlukla Osmanlı ordusu hakkında manzumelere tesadüf edilmiş ve bu manzumelerde Kafkas Osmanlı askerinin gelişinin “kemal-i tahassürle” beklendiği ifade edilmiştir. Ayrıca, Tefvik Bey'in dikkatini çeken bir başka husus ise Tiflis'te görüştüğü pek çok kişinin Osmanlı ordusunun gelememesinden dolayı üzülmeleri ve ağlamalarıdır.

Tefvik Bey, Sarıkamış harekâtı öncesinde bütün Kafkasya, Osmanlı zaferinden emindir. Tabiatıyla bunda, birinci derecede, Osmanlı ordusuna ve onun başkomutanı Enver Paşa'ya olan sonsuz güven önemli rol oynamış olduğunu bizzat müşahede etmiştir. İkinci olarak da Kafkasya'daki Rus askerlerinin Sarıkamış harekâtından yirmi dört saat öncesinde Gence'ye çekilmek ve Tiflis'i tahliye etmek emrini almış olmalarıdır. Bu gerçeği, Tefvik Paşa'ya Tiflis'te görüştüğü Dağıstan'ın en tanınmış Müslüman ileri gelenleri ile bazı Hıristiyan Gürcülerinden oluşan mecliste Kafkas Müslümanlarından “beyânât” hâlinde duymuştur. Ayrıca Kafkas Müslümanları, Kafkasya'da Osmanlı istihbaratının eksikliğinden söz etmişler ve bunun doğrudan Sarıkamış harekâtını etkilemekle kalmayıp şimdiye kadar Tiflis'in fethini de geciktirdiğini düşünmüşlerdir:

“Bugünkü muharebede hafiyelik ve casusluğun ba'zı zaman bir kolordudan daha fazla iş gördüğü ve Almanlar bu husûsa son derece ehemmiyet vererek düşman veya bîtaraf memâlikin her tarafına müte'addid hafiyeler ve casuslar sevk etmekte ve bunlardan dahi pek büyük istifadeler görülmekte olduğu halde hükümet-i seniyyenin menâfi'î nokta-i nazarından son derece elzem bulunan bu cihetin ma'at-te'essüf ihmâl edilmekte olduğunu ve bu noktaya layık vechile değil hiç ehemmiyet ve i'tina edilmediğini ve şâyed bizin Kafkasya'da bu gibi me'mûrlarımız bulunmuş olsa idi. “Sarıkamış” hezimetinin vukû'bulmayacağına ve asâkir-i Osmanîye'nin şimdiye kadar Tiflis'i almış olacaklarına kanâ'at-i kâmileleri olduğunu söylemişlerdir.”

Tefvik Bey'e göre, Sarıkamış harekâtı öncesi ve sonrası dönemde -ki yenilgiye/hezimete rağmen- Kafkasya halkının Enver Paşa'ya olan aşk derecesindeki sevgisidir. Müslüman-Gürcü kesimlerinde Enver Paşa sürekli anılmakta ve o kadar ki yeni doğan çocuklarına Enver Niyazi ve Talat adı verilmekte olup bu durum Ruslar için sinir bozucu bir durum oluşturmaktadır.

Diğer taraftan Tefvik Bey'in Tiflis'te Müslüman-Gürcü ileri gelenleri ile yaptığı görüşmelerde Kafkas Müslümanlarının her zaman ve her şartta, Osmanlı ordusuna yardım etmeye hazır olduklarını gözlemlemiştir. Hatta Tefvik Bey'e göre, Osmanlı hükümeti, Bakü, Tiflis ve Gence'ye kabiliyetli birkaç “memur-ı mahsus” gönderilirse mükemmel casus kumpanyaları hatta çeteler oluşturmak mümkündür. Öyle ki Rusların haberi olmadan telsiz-telgraf sistemi bile kurabileceklerdir. Bu bağlamda Tefvik Bey'in son cümlesi şuydu:

“Velhasıl, hükümet-i seniyye, Kafkas cihetinde biraz fedakârlık ve fa’aliyet ibrâz edecek olursa mukâbilinde son derece fazla fedakârlık göreceğine hiç şübhe edilmemelidir.”

Tevfik Bey’in raporunda dikkat çeken bir başka husus da, Tiflis’te görüştüğü edip, muharrir, gazeteci ve ihtilalcı gibi en nüfuzlu Gürcülerin Rus esaretinden kurtulmak için her türlü yardım eline sarılacakları izlenimi almasıdır:

“ ‘Biz, Gürcüleri bugün Rus esâretinden kurtarmak üzere uzatılacak ele kemâl-i muhabbet ve hamiyetle sarılacağız; Şâyed, bu uzatılacak olan dost Türk eli olursa ona daha ziyâde bir iştiyâkla koşacağız; ve yalnız ellerimizi cebimize koyub’ geliniz, bizi alınız” demekle iktifâ etmeyeceğiz, hîn-i hâcette silah isti’mâlî vesâ’ir vesâ’itle de yardıma müsta’iddiz. Ancak ve ancak kat’iyen emin olmalıyız; sonra “Acaraluların” başına gelen vak’anın bizim başımıza da gelmesini arzu etmeyiz” diyorlar. Hakikaten Gürcüler Kafkasya’da tamamen müsellağ oldukları gibi bomba ve fişenk i’ mâline mahsûs dahi gizli tertibâtları vardır; Binâ’ en-aleyh ihtilâl çıkarmağa ve Orduy-ı Osmaniyyeye yardım etmeğe fevkal’ade müsta’iddirler. Ancak söyledikleri gibi arkalarından emin olmadıktan sonra bir hareketde bulunmayacakları tabî’idir.

Gürcülerin ilk hareket-i ihtilâliyyesinde hak-ı helâke serilecek olan Ruslardan evvel Ermenilerdir. Gürcüler bunlardan nefret ediyorlar.”

Tevfik Bey’in raporunun bir başka ilgi çekici bölümlerinden biri de Osmanlı Parlamentosu’nun eski milletvekili “Pasdırmacıyan ve Rûfekası” başlıklı izlenimlerdir. Tevfik Bey’e göre, o günlerde, Erzurum eski mebusu Pasdırmacıyan ve Dikran Zohrab’ın zevcesi vesair İstanbul’un tanınmış bazı Ermeni aileleri Tiflis’e gelmiş olup Palas Royal adlı otelde (13 nolu oda) kalmıştır. Odasında, sürekli toplantılar yapan Pasdırmacıyan ve Ermenilerin, her tarafta Türkiye’nin aleyhinde birtakım gayr-i layık iftiralarda bulduklarını belirten Tevfik Bey, bu kimselerin Türkiye’nin bütün Ermenileri katletmekte oldukları propagandasını yapmakta olduklarını söylemiştir. Nitekim Tevfik Bey’in şu sözleri, Ermenilerin ne kadar fütursuz hareket ettiklerini ve yalan söylediklerini ortaya koymaktadır:

“Marü’l-’arz Ermeniler her tarafta Türkiye aleyhinde bir takım gayr-i lâayık iftiralarda bulunmakta ve Türkiye’de tamam Ermenilerin katl edilmekde olduğunu beyân etmekte dirler. Hatta mezkûr otelde ikâmet etmekde olan Van Ermeni Mektebi Müdürü Kuyumcuyan, Van havâlisinde hükümet-i Osmaniye tarafından Ermeni kadın ve çocuklarının nasıl katl edildiğini ve ne sûretle Ermenilerin yakıldığını, başına toplamakta olduğu diğer Rus Ermenilerine yalanlar, mübâlağalar ile nakl etmekde ve merkûmânî Rus ordusuna dâhil olub berây-ı intikâm Türklerle muhârebe etmeğe teşvik etmektedir.

Tiflis şehrinin nüfus-ı aslisi ikiyüz elli, üçyüz bin iken bugün yarım milyon olmuştur. Bu fazlanın heman kâffesini firâri Ermeniler teşkil etmektedirler.”

Sonuç

Her savaş gibi I. Dünya Savaşı da insanlık için büyük bir felaket olmuştur. Bu bağlamda, sadece insan kaybını zikretmek bile yeterlidir. Oysa bu savaş, emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti topraklarını da içine alan bir paylaşım savaşıdır. Böylesi bir savaşa Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya'nın tazyiki kadar karşı gruptaki devletlerin kendisine karşı olumsuz politikalarının etkisiyle girmek zorunda kalmıştır. Ayrıca bu girişte, Ruslar karşısında kazanılacak bir savaşın Kafkasya-Orta Asya ekseninde Osmanlı Devleti'ne sağlayacak muhtemel kazanımlarının da etkili olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bazıları buna Enver Paşa'nın Turan ideali adını vermektedirler. Özellikle, Osmanlıların savaşın başında Ruslara karşı kazandıkları askerî başarılar, öncelikle Kafkasya Müslümanlarını heyecanlandırmışsa da bu başarıların arkası gelmemiştir.

İşte böylesi bir ortamda, Kasım 1914 sonlarına doğru, Ruslar, bazı Osmanlı şebenderliklerine baskın düzenlemiş ve oradaki görevlileri gözaltına aldıkları gibi bu Osmanlı diplomatik elçilik mekânlarını yağmalamışlardır. Bu ise uluslararası hukuka Rusların aykırı bir hareket idi. Nitekim Rusların baskın düzenleyip işgal ettiği şebenderliklerden biri de Reş'teki Osmanlı şebenderhanesi'dir. Burada tutuklanarlardan biri ise Şebender vekili Tevfik Bey'dir. Tevfik Bey, tutukluluk sırasında kaleme aldığı düşünce ve gözlemlerini bir rapor hâline getirmiştir. Bu rapor, bütün Kafkasya bağlamında ve Sarıkamış harekâtının öncesi ve bozguna rağmen sonrasında Osmanlı Devleti ve ordusuna karşı "aşk derecesinde" olan sevginin tezahürlerini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu raporun ortaya koyduğu bir diğer gerçek de I. Dünya Savaşı başlarında Kafkas Müslümanları arasında Osmanlı ordusunun Rusları yenerek Kafkasya'ya yeniden gelmesi yönündeki yüksek beklentidir. Bu beklenti doğrultusunda Kafkas Müslümanları, her türlü hazırlığı yaparak işaret beklemiştir. Ayrıca, bu dönemde en dikkat çekici gelişme de Sarıkamış harekâtı sürecinde, Osmanlı ordusunun zafer kazanacağı endişesiyle Rus askerî makamlarının Gence'ye çekilmek ve Tiflis'i tahliye etmek kararı almalarıdır. Osmanlıların bu karardan haberdar olup olmadıkları şüphelidir. Tevfik Bey'in raporunda, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki istihbarat eksikliğine değinilmesine bakılırsa, bundan habersiz olmaları muhtemeldir. Yine de Enver Paşa'nın her türlü lojistik eksikliğe rağmen Sarıkamış harekâtında hızlı hareket etmek istemesi, az da olsa Enver Paşa'nın Kafkasya'daki gelişmelerden haberdar olduğunu göstermektedir. Son söz olarak diyebiliriz ki Sarıkamış yenilgisi, Osmanlıların Kafkasya'ya ulaşma idealini engellemiştir. Artık bu idealinin yeniden canlanması için Kasım 1917'de Rusya'da patlak veren Bolşevik ihtilalini beklemek gerekecektir. İşte Tevfik Bey'in bu raporu, savaş başında Kafkas Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne yönelik ümit ve beklentilerini göstermektedir.

HR.SYS, 2161/3,

Hariciye Nezâret-i Celilesi Cânib-i Sâmîsine,

**RUSLAR TARAFINDAN REŞ'T'DE SÛRET-İ TEVKÎF VE
RUSYA'DAKİ MÜŞÂHEDÂT VE SÛRET-İ HALÂS-I 'ÂCİZİYİ MÛBEYYİN
RAPOR**

Reş Şebender Vekili: Tevfik

Berlin-9 Kanun-ı Evvel 1915

Âcizlerine Tiflis’de, dâ’imâ nezdimde bulunmakta olan jandarma refâkatiyle gezmeğe ve istediğim mahale gitmeğe me’zûniyet verilmiştir.

Kulunuz işbu me’zûniyetden istifâde ve jandarmayı dahi bahşîş vesâ’ir hedâya ile iknâ’ ederek Tiflis’de bulunmakta olan hayırhahanımızdan tanıdığım bir iki İslam zat nezdine giderek onlar vâsitasıyla dahi diğer zevât ile kesb-i mu’ârefe edüb Kafkas Müslümanları ve Gürcüleri hakkında epeyce ma’lûmât istihsâline muvaffak oldum.

Kafkas Müslümanları ve Bunların Fikr ü Mesleği

Kafkas Müslümanları bugün Rusya’nın son derece tarassud ve tecessüsü altında bulunmakta iken yine hükümet ve ordu-yı Osmanıyyeye karşı külliyyen perverde etmekte oldukları muhabbet ve meyli pek alenî değilse de bile kendi meclislerinde ve meyânlarında izhâr ve beyândan gerü durmuyorlar.

Kafkas Müslümanlarının yüzde doksanı bilâkayd ü şart Kafkasya’nın ve hükümet-i seniyye yed-i zabtına geçmesini arzu ve bu husûsda hükümet-i seniyye tarafından taleb edilecek olan mu’âvenet ve fedâkârlığın icrâ ve ibrâzına herkes kendi kabiliyetine göre hazırdırlar; Hatta, o derece hazır olmuşlar ki, geçen sene ordu-yı hümâyûnun “Sarıkamış’a” gelmesi üzerine tamam-ı Kafkasya köy ve şehirleri Müslümanlarının pek çoğu hanelerinde kendilerine lüzûmundan pek fazla bir derece me’kûlât ve melbûsâtı, asker-i Osmanıyyeye hediye etmek üzere tedârik etmişler; Hatta, bu kadarla da iktifâ etmeyüb her köy veyahûd şehir Müslümanları ittifak ederek kendi köy ve şehirlerine girecek olan ‘âsâkirin meccânen ve iftihârın i’âşesine karar vermişler.

Ma’at-teessüf “Sarıkamış”hadisesinden ve ‘âsâkir-i Osmanıyyenin çekilmesinden bu biçâreler son derece me’yûs ve mükedder olmuşlar ise de yine kat’-i ümîd etmemişlerdir.

Rusya’nın şiddetli sansürüne rağmen Bakü’de intişâr eden Türkçe gazete ve risâlelerde ekseriya (Tabi’î pek mestûr olmak şartıyla) ordu-yı Osmanıyye’ye dâ’ir zât-ı manzûmelere tesâdüf edilmekte ve bu manzûmelerle Kafkas Osmanlı ‘asâkirinin vürûdunu kemâl-i tahassürle beklemekte olduğunu söylemekdedirler.

‘Âcizleri Tiflis’de serbest bulunduğum müddet zarfında pek çok zevâtla pek muhterem ve nüfuzlu Müslümanlarla “Beğlerle” görüşüm. Hepsi bir fikirde. Bu biçâre ve garib dindaşlarımızın hükümet ve millet-i Osmanıyyeye karşı perverde etmekte oldukları muhabbet ve sadakatını ta’rifinden ‘âcizim.

Kulunuzu bir jandarma refâkatinde olarak gezdiğimi gören zevâtdan pek çokları me’yûsiyetlerinden ağlamakta oldukları görülmüştür.

Kafkas’da esir-i harb bulunan Osmanlı zâbitân ve askerlerine birer hediye vermek bir hizmetde bulunabilmek üzere bu hamiyetli ve ‘âlî vicdânlı adamlar birbirleriyle müsabaka etmektedirler.

Kumandan-ı muhterem Enver Paşa hazretlerine Kafkasya’da o kadar âşık olmuşlar ki, hiçbir Müslüman Gürcü mahallesinde müşârûn-ileyh hazretlerinin lakırdısı geçmemek ve medh ü senâsi edilmemek kâbil değildir. Yeni dünyaya gelen Müslüman çocuklarının hemân kâffesi Niyazi , Enver, Tal’at tesmiye edilmekte ve bu ise Rusların son derece asâbiyetini mucib olmaktadır.

Kafkas Müslümanlarının Gâyet Mühim Ba'zı Beyânâtı

Bugün Tiflis'in ve Dağıstan'ın en tanınmış Müslüman mu'teberânından ve ba'zı Hıristiyan Gürcülerden mürekkeb bir meclisde Kafkas Müslümanları ber vech-i âtî beyânât da bulundular:

“Bugünkü muharebede hafiyelik ve casusluğun ba'zı zaman bir kolordudan daha fazla işgördüğü ve Almanlar bu husûsa son derece ehemmiyet vererek düşman veya bîtaraf memâlikin her tarafına müte'addid hafiyeler ve casuslar sevk etmekte ve bunlardan dahi pek büyük istifadeler görülmekte olduğu halde hükümet-i seniyyenin menâfi'î nokta-i nazarından son derece elzem bulunan bu cihetin ma'atte'ssüf ihmâl edilmekte olduğunu ve bu noktaya layık vechile değil hiç ehemmiyet ve i'tina edilmediğini ve şâyed bizin Kafkasya'da bu gibi me'mûrlarımız bulunmuş olsa idi. “Sarıkamış” hezimetinin¹⁹ vukû' bulmayacağına ve asâkir-i Osmaniyye'nin şimdiye kadar Tiflis'i almış olacaklarına kanâ'at-i kâmileleri olduğunu söylemişlerdir.”

‘Asâkir-i Osmaniyye'nin “Sarıkamış'dan” ric'atden yirmi dört sa'at mukaddem Rus orduları “Gence” şehrine çekilmek ve Tiflis'i tahliye etmek üzere emir aldıkları ve bu ciheti dahi Müslümanlar bildikleri halde vesâ'itin fikdânından nâşî, orduy-ı Osmaniyyeye haber veremeyüb işbu ric'atın önü alınamamıştır. Kafkas Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyyesinin vermekde olduğu kararları tertîbâtı Müslümanlar derhal ve müte'addid vasıtalarla haber alıyorlar.

Hükümet-i Seniyye tarafından Bakü, Tiflis ve Gence şehirlerine müste'id ve kâbiliyetli birkaç me'mûr-ı mahsûs gönderilecek olursa bu şehirlerde mükemmel casus kumpanyaları, hatta çeteler dahi teşkil edilmek kâbilidir. Müslüman kardeşlerimiz bu husûsda her bir fedâkârlığa hâzır dırlar; Gürcüler keza, hatta Bakü, Tiflis ve Gence şehirleriyle etraf kasabalarında Rusların hiç haberi olmadan telsiz telgraf dahi kurdurulabileceğini bu husûsa Müslümanların son derece mu'âvenet edeceklerini va'ad etdiler.

Velhâsıl, hükümet-i seniyye Kafkas cihetinde biraz fedâkârlık ve fa'aliyet ibrâz edecek olursa mukâbilinde on derece fazla fedâkârlar göreceğine hiç şübhe edilmemelidir.

Kafkas Müslümanları, Gürcüler mertebesinde değilse de yine, oldukça müsellahdırlar; Husûsiyle köy beğlerinin ma'iyetlerinde iktidarlarına göre Allah'dan iki üç yüze kadar müsellah adamlar vardır. Hin-i hâcette bunlardan bizim için çok istifade kâbilidir.

Gürcülerin Fikri ve Kâbiliyeti

Tiflis Gürcülerinin en müteneffizaniyle görüşdüm. Kulüblerine gittim; Bunlar meyânında muharrir, edib ve gazetecilerle ihtilâlciler dahi vardı. Gürcülerin müttefik ve hûlasaten fikr ü ifâdeleri budur:

“Biz Gürcüleri bugün Rus esâretinden kurtarmak üzere uzadılacak ele kemâl-i muhabbet ve hamiyetle sarılacağız; Şâyed, bu uzatılacak olan dest Türk eli olursa ona daha ziyâde bir iştiyâkla koşacağız; ve yalnız ellerimizi cebimize koyub” geliniz, bizi alınız” demekle iktifâ etmeyeceğiz, hîn-i hâcette silah isti'mâli vesâ'ir

¹⁹ Sarıkamış'da ordu-yı Osmaniyye'nin gerü çekilmesi ve İhsan Paşa'nın esâreti burada pek büyük bir hezimet gibi telakki edilmiştir.

vesâ'itle de yardıma müsta'iddiz; Ancak ve ancak kat'iyen emin olmalıyız sonra "Acarahıların"başına gelen vak'anın bizim başımıza da gelmesini arzu etmeyiz" diyorlar. Hakikaten Gürcüler Kafkasya'da tamamen müsellağ oldukları gibi bomba ve fişenk i'mâline mahsûs dahi gizli tertîbâtları vardır; Binâ'en-aleyh ihtilâl çıkarmağa ve Orduy-ı Osmanıyyeye yardım etmeğe fevkal'ade müsta'iddirler. Ancak söyledikleri gibi arkalarından emin olmadıktan sonra bir hareketde bulunmayacakları tabî'îdir.

Gürcülerin ilk hareket-i ihtilâliyyesinde hak-ı helâke serilecek olan Ruslardan evvel Ermenilerdir. Gürcüler bunlardan nefret ediyorlar.

Taraf-ı hükümet-i seniyyeden Kafkas'a me'mûr gönderilecek olursa; Bakü'de (Açıksöz)gazetesi baş muharriri Mehmed Emin Resülzade'ye, Tiflis'de dahi "Şeytan pazarında" şark matba'ası sahibi İsmail Hakkı, Molla Nasreddin jurnali sâbık muharriri Ömer Fa'ik (nâm-ı müste'ârı Umran) ve Tiflis Belediyesinin idâresindeki Müslüman Mektebi mu'âllimlerinden Efendizâde Ruşen Beğ; bu zevâtdan hiçbir şey gizlemeden açıkça mürâca'at etmek kâfidir. Bunlar son derece fedâkâr olub en birinci arzuları Kafkas'ın orduy-ı Osmanî tarafından istilâsı olduğundan bu bâbda her bir husûsa dâ'ir irâ'e-i tarif ile diğerk lâzım olan zevât ve mahalleri gösterirler.

Gidecek olan zevâta kulunuz dahi ba'zı beyânât-i şifâhiyede bulunarak oralarda ne sûretle hareket edilmesi ve Rusya'ya ne sûretle girilmesi lâzım geleceğini irâ'e ederim.

'Âcizleri aslen nâ-mizâc bulunduğumdan müddet-i esâretim esnâsındaki meşakkat ve işkencenin dahi te'siriyle hastalığının kesb-i şiddet etmesini mebnî son derece muhtac-ı tedâvi bulunduğumdan ba'det-tedâvi ya'ni on, onbeş gün sonra eğer emr ü fermân buyurulacak olursa yine bu 'arz etdiğim vazîfe ile Kafkas'a gitmeğe hazırım. Bendenizin tekrar oraya gitmekliğim hayâtım için ne derece tehlikeli olduğunu biliyor isemde vatan-ı mukaddesim için bu sûretle bir hizmet edebilir isem her bir tehlikeye razıyım. Ancak Tiflis'de kulunuzu tanımayan Polis ve jandarma kalmadığından ve müte'addid fotoğraflarımı hatta 'el ve parmak izleri aldıklarından mahal-i mezkûre gider isem bir hizmetde bulunamam; fakat, Bakü ve Gence'de pek de o kadar tanımiyorlar, oralara gidebilirim. Bu husûsda Hükümet-i Seniyye'nin evâmirine muntazarım.

Rusların Üserây-ı Osmanıye Hakkındaki Mu'âmeleleri

Rus asâkiri, Osmanlı üserâsını katl ve telef etmek üzere emir almış olduklarından ellerine geçen üserâyı bilâ-rahm telef ettikleri cümlece ma'lûmdur. Telef edemeyüb mecbûren şehirlere getirdikleri üserânın hali dahi pek şâyân-ı te'essüfdür.

'Âcizleri Tiflis'de bulunan bi'l-cümle üserâmızı müte'addid def'alar ziyaretle mülâkat etdim. Tiflis 'Askeri Hastanesinde taht-ı tedâvide bulunan Cebel tobçu binbaşısı Ziya beğle Hudûd bölüğünden Mülazım-i evvel Sa'adeddin ve Mülazım-ı sani Sabri Efendiler ve birkaç nefer efrâdın esbâb-ı istirahatları bir dereceye kadar epeyce ise de "Varancu Sakaya" caddesinde 44 numarolu sabık sabun fabrikasında bulunan beş mülazım ile yüzü mütecâviz efrâd son derece rahatsız ve havadan mahrûm karanlık odalar derûnunda ve lâyıkı vechile yemek ve içecekden mahrumdurlar.

Ruslar zâbitân-ı Osmaniyyeye mahiye gâyet cüz'î bir mikdâr ma'âş ta'yîn etdikleri ve bundan ma'âda hiçbir sûretle yemek vesâ'ire vermedikleri halde işbu ma'âşâtı dahi her ay muntazaman tesviye etmiyorlar. Bu ciheti Petrograd İspanya sefiri cenâbları söyleyüb bu husûsda Rus hükûmeti nezdinde teşebbüsâda bulunmasını iltimâs eylerim. Ahiren Tiflis'de bulunan sağlam efrâdın takriben ikiyüz nefer kadar-çalışmak üzere Batum taraflarına sevk edileceklerini haber aldım. Tiflis'de marû'l-arz sekiz zâbitden başka kimse yoktur. Diğerlerini Bakû'de "Nargin" cezîresine veyahûd Sibiryâ'ya sevk etmişlerdir. Rusya'da esir bulunan zâbitân efendilerle hastanelerde vefât edenlerin listesini tanzîm etdim ise de Rusya'dan çıkacağım esnâda işbu listeyi elimden aldılar.

Rus 'Âsâkir ve Zâbitânı

Kafkas Rus ordusunda fevkalade 'adem-i intizâm müşâhede edilmektedir. Ahiren Kafkas Başkumandanlığına ta'yîn olunan Grandük Nikola bu ciheti nazar-ı dikkate alub elyevm Kafkasya'da bulunan orduları diğer mahallere sevk ile oraya yeniden taze kuvvet getirmeğe teşebbüs etmiş ise de henüz muvaffak olamamıştır.

Taht-ı silaha da'vet edilen efrâd şehirlere geldikleri vakit haftalarca serseriyanâ sokaklarda dolaşmakta ve mensûb olduğu taburu bulmak vesâ'ir husûsâda düçâr-ı müşkilât olmaktadır. Bir çokları bu hürriyetden istifâde ederek da'ima gezmek ve eğlencelerde meşguldurlar.

Zabitâna gelince: gerek tiyatro ve kulüblerde ve gerek sokak vesâ'ir tenezzüh mahallerinde beş yüz kişi meyânında mutlak dörtyüz ellisi zabittir.

Rusya'da rüşvet ve iltimâs son derece câri olduğundan zâbitân peydâ edebildikleri vâsıtalarla muhârebe meydanlarına gitmekden kurtularak şehirlere gâyet küçük hizmetlere kadar tenezzüle ve bu sûretle ma'âş ve muhassesâtlarının iki mislini alub zevk ü safalarda meşgûl olmaktadır.

Efrâdda dahi aynı hal görülmektedir; mesela bir zabitin aşçı, arabacı ve hizmetçileri hep efrâd-ı 'askeriyye olub bunlar dahi iltimâs neticesi olarak şehirlere kalmaktadırlar. Bunlardan mâ'âdâ pek çok 'asker firârîsi olub serbestçe dolaşmakta oldukları halde hükûmet bunlarla meşgûl olmamaktadır.

Reşt'de Sûret-i Tevkîf-i 'Âcizi

Eylül-i rumînin dokuzuncu çeharşenbih günü Reşt Rus konsoloshanesi kâtabinin ma'iyetinde olarak üçyüz neferi mütecâviz Kazak ansızın şehbenderhaneye hücum ile yüz elli neferi bir sûret-i vahşiyânede şehbenderhaneye dâhil oldukları gibi mütebâkisi dahi hâricen şehbenderhane'yi muhâsara etmişlerdir.

İçeri giren Kazaklar ta'rîf ve tasvîrin fevkinde bir sûret-i bî- edebiyâne ve vahşiyânede kaçılarıyeyi ve husûsî odaları aramak vesilesiyle ellerine geçirebildikleri şeylerden istediklerini almak ve işlerine gelmeyenleri dahi kırmak, atmak sûretiyle bir sâ'at kadar meşgûl olarak bu esnâda dahi kaçılarıyada ta'lîk edilmiş olan zât-ı hazret-i şehriyârînin tasvîr-i hümâyûnlarıyla şehbenderhane bayrağını ve levhasını indirmişlerdir.

Şehbenderhanede aslen resmi bir şifre miftahı yok idi; Tahran sefâret-i seniyyesiyle muhâbereye mahsûs olmak üzere tertîb edilmiş olan bir sahîfeden 'ibâret küçük bir şifre ceyb-i cüzdanımın içinde ve evrâk-ı husûsiyye-i 'âcizi meyânında bulunmakta olduğundan derhâl işbu cüzdanı nezd-i 'âcizide bulunan aşçı kadının

korsajında hıfz etdirdim ise de bir kadını dahi bir sûret-i bî edebânedede aramakdan te'eddüb etmeyen vahşiler işbu cüzdanı dahi merkûmenin üzerinden aldılar; ma'mafih bunlar şifreyi kitab şeklinde büyük bir cild tasavvur etmekde olduklarından mârû'l-arz şifrenin mezkûr cüzdan içinde olduğuna ihtimâl vermediklerinden zann-ı 'âcizâneme nazaran şifre orada nazar-ı dikkati celb etmeyüb mestûr kalmıştır.

Hiçbir libas ve akçe almağa müsâ'ade etmeden yevm-i mezkûrda sekiz nefer Kazak'ın taht-ı nezaretinde olarak Enzele sâhilindeki vapura râkib olub vapur ertesi gün akşamı hareket edeceğinden yirmi dört sa'at derûnunda ve sâhilde tevakkufum esnâsında Rus konsoloshanesi vâsıtasıyla istemiş olduğum bir mikdar-ı libas ile tanıdığım bir tâcirden istikraz sûretiyle bir mikdar akçeyi hizmetçilerimden biri sâhile getirüb 'âcizlerine teslim etmiş ise de şebbenderhanede kalmış olan gerek hükümet ve gerek 'âcizlerine a'id eşya ve halıların ne olduğundan bir haber alamadım. Şebbenderhanede nakid ve evrak nâmına her ne buldularsa almış olduklarından yalnız eşyalar ve evrak-ı sâbık kalmıştı. Şebbender-ı sabık Eburrıza Namık Beğ'e a'id olan kilidi bir sandığı dahi açub içinden kılıç ve nişanlarını almışlardır.

Rusların eline geçen evrâk meyânında hiçbir sûretle ziya'ı bizi mutazarrır ve düşmanlarımızı müstefid edecek bir şey yokdu; sefaret-i seniyye ile ceryan eden ve mesâl-il-i siyâsiyyeye müte'âllik bulunan muhâberâtı derhâl yakmakda olduğumdan ve dosyalar meyânında dahi bu gibi müsveddeler bulundurduğumdan bunların almış oldukları evrak ancak umûr-ı hukûkiyye ve ticâriyyeye aid muhâberâtdan başka bir şey değildir. Hatta, Kafkas'da kendileriyle mütemadî muhâberede bulunduğum zevâtın isimleriyle bunların mektublarına ve husûsiyle bunlara vasıta-i 'âcizanemle irsâl edilmekte olan "emanetlere" da'ir hiçbir kâğıd parçası olsun bulamadılar. Düşmanlarımızın asıl ümid etdikleri ve keşf etmek istedikleri cihette bu idi.

Rusların Şebbenderhaneden Aldıkları Nakid

Tevkif-i 'âcizîden üç gün mukaddem nezâret-i celileden vürûd eden ma'lûmü'l-mikdâr şebbenderi pulları.

Yine nezâret-i celileden Kirmanşah şebbenderhanesi vasıtasıyla gelen şebbender vekil-i sâbıkı Harilayos Efendi'nin ma'lûmü'l-mikdar vekâlet ma'aşısı (mumaileyh Reş'te bulunmadığından mezkûr akçe şebbenderhanede emâneten hıfz edilmiş idi.)

Şebbenderhane bedel-i icârına mahsûben mevcûd bulunan takriben beşyüz kırat kadar bir akçe ile yine emaneten mevcûd bulunan ve mikdârı mukaddema takdîm etmiş olduğum sene-i haliye birinci şukûr-ı selâse hesâbâtından anlaşılacak olan ehemmiyetsiz bir mikdar akçe ve 'âcizlerine aid olan beş liray-ı Osmani ile yediyüz yirmi kırat.

İkinci şukûr-i selase hesâbâtı dahi tevkîf-i 'âciziden üç dört gün mukaddem kapanmış ve hazırlanmış olduğundan nezaret-i celileye irsali için Kirmanşah postası gününü beklemekte idim; şukûr-ı mezkûre fazla-i hasilatı olan üçyüz yirmi kırat kadar bir meblağı dahi şahşî akçem meyanına koymuş olduğumdan mârû'l-'arz yediyüz yirmi kırata dahil olduğu halde gitmiştir.

Bunlardan mâ'ada sa'at ve kol düğmesi gibi 'âcizlerine aid ba'zı kıymetli şeyleri gözümün önünde Kazaklar alub ceyblerine koymuş olduklarından bu sûretle

aldıklarını görebildiğim şeylerin bir listesini Petrograd İspanya sefaretine verdim. Ancak hükümete aid marû'l-arz nükûddan bahsetmedim. Ve bunlar hesabâtın tedkikinden sonra ma'lûm olacağını söyledim.

Enzeli'den Tiflis'e kadar yolda pek çok meşakkat çekdim ise de tatvî-i kelâmdan ictinâben bunların arzına lüzûm görmüyorum.

Tiflis'den

Tiflis'e vürûd-ı 'âcizîde evvela dört gün merkez kumandanlığı habishanesinde yatak, yorgandan mahrum olarak soğukda tahta üzerinde yatdıktan sonra beşinci gün Kafkas Erkan-ı Harb Rü'esasından olub Rus-İran hudud Komiseri olması münâsebetiyle 'âcizlerinin işi kendisine havâle edilmiş olan Miralay "Criss" ile Tiflis umur-ı ecnebiye müdiri habishanede nezd-i 'âciziye gelerek mârû'l-'arz hali görmüşler ve zahiren pek ziyade izhar-i te'essüf ederek hakkımda bir yanlışlık olduğunu ve 'âcizlerini sehven habse koyduklarını beyan ile ertesi gün Petrograd tarikiyle memâlik-i ecnebiyyeye sevk ve i'zâm olunacağımı te'mîn ve vakt-i hareketime kadar dahi bir otelde ikametim kabil olacağımı ifâde ve hakikaten birkaç sa'at sonra 'âcizlerini bir otele görüp odamın kapusuna dahi bir jandarma koymuşlardır.

Ertesi günü gideceğime da'ir etmiş oldukları va'ad hilâfına olarak bir ayı mütecâviz bir müddet marûl-arz odada kapalı kaldığım esnada son derece hastalanub romatizmanın dahi kesb-i şiddet etmesinden beray-ı tedâvi bir tabib nezdine gitmeğe veyâhûd nezd-i 'âcizîye bir tabib gelmesine müsâ'ade edilmesini mükerreren tahrîren talep etdim ise de muvaffak olamadığımdan Rusya'da İtalya sefaretinden sonra hukûk-ı Osmaniyenin himâyesi hükümet-i seniyye tarafından Amerika sefaretine tahvîl edildiği zanniyle sefâret-i mezkûreye bir mektûb yazub pek çok müşkilâtı irsâle muvaffak olarak halimi anlatdıktan sonra bu husûsda Rusya hükûmeti nezdinde teşebbüsâtda bulunulmasını rica etdim. Amerika sefâreti dahi mezkûr mektûb aidiyeti münâsebetiyle İspanya sefaretine göndermiş ve İspanya sefiri tarafından edilen teşebbüsât üzerine Rus zabitanı mağlûbiyetlerine kalben kanâ'at-i kâmile hâsil etmişler ise de yine bunu alenen izhâr etmiyorlar, fakat gâyet mahremâne olarak bu husûsda izhâr-ı te'essüfle Almanların harikulade sûretde harb etmekte olduklarını ve bu harbe mükemmel sûretde hazırlanmış bulduklarını ve bunlara mukâbele pek müşkil olduğunu beyân ediyorlar. Rusların en çok korktukları şeylerden biri dahi bizim secî' Kürdlerdir. Gerek zabitan ve gerek efrâd-ı Kürdlerin lakırdısı olduğu esnâda bilâ-ihityâr titiyorlar. Kafkas hudûdunda Kürdler bilâ-ârâm Rusların başına müsallat edilecek olursa bunların kuvve-i ma'nevîyelerinin büsbütün harâb olacağına şüphe yoktur.

Bedirhanizâde Abdürrezak-Kürd Rü'esasından Simko

Vatan haini Bedirhanizade Abdürrezak ile Selmas havâlisi Kürd rü'esasından olub ba'zan hükümet-i seniyyeye ve ba'zan dahi Ruslara meyl etmekte bulunmuş ve bi'l-ahire Ruslar tarafından tevkîf edilmiş olan Simko Tiflis'de bulunmaktadırlar.

Bu iki şahıs ekser evkât-ı Tiflis'de birlikte gezmekte ve dâ'imî münâsebâtta bulunmaktadırlar.

Abdürrezzak'ın fikr ü hareketi hakkında ma'at-te'essüf kat'î bir fikir peydâ edemedim ise de evveleri taht-i tevkîfde ve sıkı bir tarassud altında bulunan Simko

ahîren Ruslar tarafından serbest bırakılması ve mâhiye oldukça mühim bir ma'aş alması ve nihâyet tekrar İran'a 'azîmetine müsâ'ade edileceği rivâyeti merhum Simko'nun Ruslara mevâ'id-i kat'iyede bulunarak İran'da Osmanlılar aleyhine bir hareketde bulunacağını te'mîn etmiş olması zannını tevli'd etmektedir.

Pasdırmacıyan ve Rûfekası

Takrîben bir mâh mukaddem Erzurum meb'ûs-ı sâbıkı Pasdırmacıyan ve Dikran Zohrab'ın zevcesi vesâ'ir İstanbul'da tanınmış ba'zı Ermeni a'ileleri Tiflis'e gelmişlerdir. Pasdırmacıyan "Palas Royal" Otelinin 13 numerosunda ikâmet etmekte olup odasında dâ'imâ meclisler 'akd edilmekte ve müzâkerâtda bulunulmaktadır. Marû'l-'arz Ermeniler her tarafda Türkiye aleyhinde bir takım gayr-i layık iftiralarda bulunmakta ve Türkiye'de tamam Ermenilerin katl edilmekte olduğunu beyân etmektedirler. Hatta mezkûr otelde ikâmet etmekte olan Van Ermeni Mektebi Müdürü Kuyumcuyan, Van havâlisinde hükûmet-i Osmaniye tarafından Ermeni kadın ve çocuklarının nasıl katl edildiğini ve ne sûretle Ermenilerin yakıldığını, başına toplamakta olduğu diğer Rus Ermenilerine yalanlar, mübâlağalar ile nakl etmekte ve merkûmânı Rus ordusuna dâhil olub berây-ı intikâm Türklerle muhârebe etmeğe teşvik etmektedir.

Tiflis şehrinin nüfus-ı aslîsi ikiyüz elli, üçyüz bin iken bugün yarım milyon olmuştur. Bu fazlanın heman kâffesini firârî Ermeniler teşkil etmektedirler.

Tiflis'de yavaş yavaş kaht-ı galâ başlamakda ve ekmek tedârükü gündün güne kesb-i müşkilât etmektedir. Rusya'da hayli un mevcûd ise de su'-i idâreden nâşî nakliyâtın muntazaman 'adem-i icrâsı ve vagonların rüşvet mukâbilinde zengin tâcirlere verilmesi neticesi olarak unlar icâb eden mahallere gönderilemeyüb yollarda kalmaktadır. 'Âcizleri Tiflis'den Moskova'ya giderken yoldaki unlardan on iki vagonun sirkat edildiği haber alınmıştır.

Sancak Beğzade Mehmed Beğ

Batum havâlisi hamiyet-mendanından olub gerek Balkan muhârebesinde ve gerek harb-i hazırda hükûmet-i seniyyeye karşı perverde etmekte oldukları meyl ü muhabbeti fi'ilen ibrâz etmiş olan Sancak beğzadelerden Arslan Beğ'in birâderi Mehmed Beğ geçen sene Osmanlı ordusuna hidmet ettiği bahânesiyle Ruslar tarafından ma'-a'ile tevkîf ve Tiflis'de müdded-i medîde habs edildikten sonra tarassud altında bulunmak ve Tiflis'den çıkmamak üzere serbest bırakılmış ve Batum'daki tamam emlâkı Ruslar tarafından tevkîf edilmiş olmağla 'âilesiyle beraber Tiflis'de son derece zarûrete dûçâr olmuştur. Tiflis Müslüman Cem'iyyet-i Hayriyyesi şimdiye kadar mumâileyhe mu'âvenet-i nakdiyede bulunmuş ve bunların i'âşesini te'mîn etmiş ise de cem'iyyet-i mezkûrenin dahi bûdçesi o kadar müsâ'id olmadığından bunların daha fazla i'âşesi kâbil olamamaktadır. Mumâileyhin birâderi Arslan Beğ elyevm Türkiye'de bulunması zannına mebni keyfiyetin kendisine tebliğini ricâ ve istirhâm etmiş olduğundan berây-ı ma'lûmât 'arz olundu.

Muhârebe Meydanlarından Toplanılan Müslüman Çocukları

Kafkas hudûdunda olub müte'addid def'alar elden ele geçmiş bulunan ve kâmilten harâb edilmiş olan Müslüman kasabalarındaki 'â'ilelerini gâ'ib etmiş

çocuklar toplanarak Tiflis ve Bakü şehirlerindeki İslam cem'iyet-i hayriyyeleri tarafından küşâd edilen yetimhânelerde i'âşe edilmektedirler.

'Âcizleri Tiflis'deki yetimhâneyi müte'addid def'alar ziyâretle biçâre yetimleri gördüm. Bunlar gerek Osmanlı ve gerek Rus hudûdundaki kasabalara mensûb olub ekserisinin peder ve vâlideleri Rus Kazakları tarafından telef edilmiş hatta çocuklardan ba'zıları dahi mecrûh olmuştur.

Cem'iyet-i hayriyye bunlara son derece bir merhamet ve şefkatla bakmakta ve her dürlü esbâb-ı istirâhatları te'mîn edilmektedir. Yetimhâne Müdireliğini der'uhde etmiş olan Tatar hanımlarından Fatma Hanım'ın bu husûsda ibrâz etmekte olduğu hamiyet ve fedakarlık her dürlü takdîr ve tahsînin fevkindedir.

(...)

İ'lân-ı harbi müte'akib Ruslar, Rusya'nın her tarafındaki bi'l-cümle Osmanlı teb'alarını Sibiryâ vesâ'ir Rusya'nın içerilerine sevk ve oralarda fevk'alâde fena mu'âmelelere dūçâr etmekte ve bunlardan pek çoğu açlıktan, şiddet-i sermâden telef olmakta buldukları sūret-i mevsūkada tahakkuk etmiştir.

Suret-i Halâs-ı 'Âcizi

'Âcizleri bâlâda 'arz ettiğim vechile Tiflis'de, evvela habishânede ve sonra dahi otelde iki aydan fazla ikâmetden sonra Kafkas Erkan-ı Harbiye-i Umûmiyyesi serbest bırakılmama karar vererek bu ciheti dahi bendenize tebliğ etmiştir.

'Âcizleri Rusların halini gözümce öğrendiğimden bu sefer dahi serbest bırakılmak bahânesiyle tekrar daha müdhiş habslere düşmekden korkduğumu beyân etdim ise de bendenizi sūret-i kat'iyede te'mîn etdiler. Hatta kulunuzu sevke me'mûr olan zâbit Petrograd'da yirmi dört sa'atdan fazla kalmayacağımı ve derhal İsveç'e sevk edileceğimi namusuna kâsem ederek te'mîn ettiği halde 'âcizleri yine vagon dâhilinde iki jandarmanın refâkatinde olarak hatta bir şey tenâvül için istasyonlara çıkmağa dahi müsâ'ade edilmeyerek Petrograd'a kadar gitdim. Orada yine jandarmalar ile evvela Hariciye Nezaretine, Erkan-ı Harbiye İdâresi'ne Polis Müdiriyeti'ne ve en nihâyet tevkîfhâneye sevk edilerek tekrar orada dahi üç gün yemek ve içecekden mahrûm olarak tahta üzerinde yatmak ve parmak izlerimle müte'addid vaz'iyetde fotoğraflarım alınmak gibi mu'âmelelere dūçâr olub üçüncü gün akşamı habishâne arabasına irkâb edilerek habishâne-i 'umûmiyye sevk olundum. Burada dūçâr olduğum felâketi 'arz ve ta'rîfden 'âcizim. Katil ve sâriklerin en müdhişine mahsûs olan bu habishânede demir kapular içinde üç gün kalub koğuşları süpürmek, abdesthaneleri yıkamak, odun yarmak vesâ'ir bin dürlü işkenceden sonra üçüncü gün- bir eser-i tesâdüf olarak keyfiyetden haberdâr olan-İspanya Sefâreti Müsteşarı habishâneye gelüb bendenizi o halde bizzât gördü. Ruslar, İspanya sefaretini dahi aldatub bendenizin habise değil gâyet râhat bir pansiyonda bulunduğumu beyân etmiş olduklarından bu hali görünce fevkal'ade hayret etdi! Bunun üzerine sefâret tarafından icrâ edilen himmet ve teşebbüsât-ı cedîde üzerine 'âcizleri dördüncü gün tahliye edilerek İspanya Sefaretine i'zâm olundum. Bu esnada hal ve sıhhatim fevkal'ade bozulmuş olduğundan hareket edemeyüb iki gün İspanya Sefaretinde fevkal'ade hürmet ve ri'âyete mazhar olarak kaldıktan ve biraz kesb-i kuvvet etdikden sonra tekrar jandarmalar refâkatinde olarak İsveç hudûduna kadar gidüb Rusya'dan çıkarak rahat bir nefes aldım.

(...)

Petrograd Osmanlı Sefâret-i Seniyyesi

Osmanlı-İtalya i'lân-ı harbinden sonra Osmanlı hukûkunun himâyesi hükûmet-i seniyye cânibinden İspanya sefâreti uhdesine verildikten sonra İspanya sefâreti Petrograd'da bir Osmanlı me'mûru olmamasına binâ'en yalnız başına sefâret-i seniyyeye vaz'-ı yed etmekden imtinâ' ederek bir Osmanlı me'mûru gelmesini beklemekte imiş.

'Âcizlerinin mahal-i mezkûre vürûdumdan istifade eden sefir cenâbları bendeniz dahi hazır bulunduğum halde sefâret-i seniyyeye gidilerek bir kere gözden geçirilmesini ve Osmanlı-İtalyan mühürleri konulmuş olan mahallere İspanya sefâretinin dahi mühürü konulmasını beyân etdiğinden İspanya sefâreti katibi konsolos ile İtalya sefâreti katiblerinden biri ve 'âcizleri vakt-i mu'ayyende sefâret-i seniyyede buluşub sefâret-i seniyye teftiş edilmiş ve Osmanlı-İtalyan mühürleri bulunan mahallere İspanya mühürü dahi vurulmuş ve mühür bulunmayan mahaller dahi hal-i sâbıkında bırakılmışdır. Sefâret-i seniyye mukaddema İtalyanlara teslim edildiği esnada sefâret derûnundaki eşyaların listesi tanzim edilmemiş olduğundan sefâretde mevcûd eşya hakkında kimsenin ma'lûmâtı yoktur. Yalnız yemek salonundaki camlı dolaplar derûnunda bulunan gümüş tabakları ile kaçırlarıyedeki camlı evrak dolapları ve iki kasadan yalnız biri temhir edilmiştir. Bu bâbda bir protokol dahi tanzim ve tarafeyn cânibinden imza edilmiş ise de bunlardan bir nüshasını 'âcizleri Rusya'dan çıkarken elimden almasunlar diye nezdime almayub İspanya sefâretinden Berlin'e gönderilmesini rica etdim. Henüz vürûd etmedi. Hin-i vürûdunda arz ve takdîm ederim.

(...)

Petrograd İspanya Sefirinin Ba'zı Beyânâtı

Hukûk-ı Osmanıyye'nin himâyesi hükûmet-i seniyye tarafından İspanya sefâretine tahvîl olunmasından dolayı son derece memnûn ve müftechir olduğunu beyân eden İspanya sefiri "Conte de Cartagena" cenabları âtideki beyânâtının hükûmet-i seniyyeye tebliğini bendenizden iltimâs etmiştir.

Evvela: İspanya sefâretine pek çok muhtacîn-i Osmanî müraca'at ve taleb-i mu'âvenetde bulduklarından bu husûsda mu'ayyen ve gayr-i mu'ayyen bir meblağın sarfına Bab-ı 'âli tarafından müsâ'ade edilmesi

Saniyen: İşlerin tekessür etmesi, gerek üsera ve gerek sâ'ireden bir çok Türkçe mektublar gelmesinden nâşi bu husûsda kendilerine yardım etmek üzere Bâb-ı 'âli tarafından sür'at-i mümkinine ile bir kâtib i'zâmı. İspanya sefiri bu husûsda Rus hükûmetine müraca'at etmiş ve Ruslar dahi bir Türk katibinin İspanya sefâreti ma'iyetinde bulunmasını kabûl etmişler: Ancak Bâb-ı 'âli tarafından ta'yîn buyurulan Talat Beğ nâm zâtı Ruslar kabûl etmeyüb diğeri birinin ta'yînine diyecekleri yokmuş.

Sâlisen: Üserây-ı harbiyyenin ma'aşatının muntazaman verilmesi ve buldukları yerlerin kabil-i iskân olmadığından bunların daha münâsib mahallere nakillerini Rus hükûmetinden resmen talep etmeğe vesile olmak üzere Bâb-ı 'âli'nin bu husûsda İspanya hükûmetine resmen müraca'atı; bu sûretle hükûmet matbû'ası tarafından bir emir alacak olursa cidden çalışacağını beyân etdi. İşbu emir gelinceye kadar 'âcizlerinin üserây-ı harbiye hakkındaki ricamı resmi değil fakat gayr-i resmi ve dostane sûretde Rus hükûmeti nezdinde teşebbüsâtda bulunacağımı va'ad eyledi.

KAYNAKÇA

- AKSAKAL, Mustafa, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- AKSUN, Ziya Nur, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekatı*, 3.Basım, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (I-III)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- BALCI, Ramazan, *Tarihin Sarıkamış Duruşması*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, tarihsiz.
- ÇAKMAK, Fevzi, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekatı I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- ÇAKMAK, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.
- ÇELİK, Akın, “Osmanlı Devleti'nin Fiilen I. Dünya Savaşı'na Girişinin Kamuoyuna Yansımaları ve Toplumsal tepkiler”, Tarih Okulu Dergisi, S. 25, Mart 2016.
- ÇOLAK, Mustafa, *Osmanlı-Alman İlişkileri Çerçevesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları (1913-1918)*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006.
- DAİLAMİ, Pezhmann “Reşt Populistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri'nin Rolü”, *İran ve I. Dünya Savaşı (Büyük Güçlerin Savaş Alanı)*, (Ed. Touraj Atabaki), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- HOBSBAWM, Eric *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 -Aşırılıklar Çağı-*, Çeviren Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2003.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*, (Çev. Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1990.
- MACFIE, Alexander Lyon, *Osmanlı'nın Son Yılları, 1908-1923*, (Çev. Damla Acar-Funda Soysal), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölüm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- POLANYİ, Karl, *Büyük Dönüşüm (Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri)*, (Çev. Ayşe Buğra), 5.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Arşiv Belgeleri**
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS), 2108/6, lef 4.
- BOA HR. SYS, 2161/2, lef 8.
- BOA, HR. SYS, 2108/10, lef 18.
- BOA, HR. SYS, 2161/2, lef 4.
- BOA, HR. SYS, 2161/2, lef 43
- BOA, HR. SYS, 2161/3
- BOA, HR. SYS, 2108/10, lef 5.

